

1.1. Стратегія і тактика дипломатії Японії та США на Сан-Франциській конференції 1951 року

11 ЛИПНЯ 1947 року представник США у Москві повідомив радянський уряд про те, що американська сторона пропонує скликати 19 серпня цього ж року конференцію з приводу підписання мирного договору з Японією представниками 11 держав – членів Далекосхідної комісії [1].

Зауважимо, що починаючи з середини 1947 року американська дипломатія веде досить активну діяльність щодо підготовки мирної конференції та відносно участі в ній Радянського Союзу. Так, у Меморандумі начальника управління Далекого Сходу Держсекретарю США від 12 травня 1947 р. підкреслюється, що "...більшість співробітників Держдепартаменту упевнені в тому, що СРСР не братиме участі у конференції одинадцяти держав" [2]. У Меморандумі радника відділу зовнішньополітичного відомства США Болена заступнику Держсекретаря Ловетту 12 серпня 1947 року висловлюється думка, що Радянський Союз буде наполягати, щоб замість одинадцяти членів комісії по Далекому Сходу керівництво конференцією здійснювала створена за Потсдамським протоколом Рада міністрів закордонних справ. Болен пише: "В зв'язку з тим, що ми зацікавлені в участі Росії в цій конференції... я вважаю, було б доречним передати... радянському представникові та проінформувати його усно в тому, що США... виконають свої обов'язки стосовно Каїрської декларації, Ялтинської угоди по Далекому Сходу і Потсдамської декларації..." [3].

13 серпня 1947 р. Держсекретар США через радянського представника В. Царапкіпа повідомляє радянський уряд про те, що твердження СРСР з приводу того, що "...Рада міністрів закордонних

справ повинна вивчити саму ідею конференції по укладанню мирного договору", не має підстав. Він також додає, що дев'ять інших країн – членів Далекосхідної комісії висловили згоду з планами Сполучених Штатів [4]. У Меморандумі юридичного радника Гроса заступнику Держсекретаря Ловетту від 25 серпня 1947 року йдеться про те, що в разі укладання миру з Японією без участі Радянського Союзу його уряду "не треба буде дотримуватись положень врегулювання таких важливих питань, як територіальні кордони Японії... або репарації..." [5].

Аналізуючи можливі наслідки радянського бойкоту конференції, посол США у Радянському Союзі Вальтер Бедел Сміт у зверненні до Держсекретаря 5 вересня 1947 року стверджував: "Відмовившись від участі у конференції одинадцяти країн (за участю членів Далекосхідної комісії), Кремль повинен буде замислитись над наслідками договору, що укладесться без його участі" [6]. У бесіді з Держсекретарем Сполучених Штатів 14 вересня 1947 року австралійський міністр закордонних справ Герберт Еват висловив думку, що участь або неучасть Радянського Союзу (в мирній конференції) не має великого значення", бо пізніше СРСР змушений буде взяти участь, щоб забезпечити "...виконання тих обов'язків, які були прийняті на його користь у відношенні до південного Сахаліну та Курил..." [7]. Ця думка знайшла також підтвердження в розмові представника Британського посольства у Г. Гревса зі спеціальним помічником начальника Управління Далекого Сходу Хью Бергеном 9 жовтня 1947 року, коли вони погодились на тому, що Радянський Союз візьме участь у конференції, щоб "підтвердити законність своєї присутності на Сахаліні та Курилах" [8].

Досить "холодне" ставлення багатьох країн світу щодо пропозиції США скликати мирну конференцію по Японії та негативне ставлення до цього радянського уряду, який вважав, що питання про передачу СРСР Курильських островів та Південного Сахаліну остаточно вирішене в Ялті на підставі Кримських домовленостей [9], примусили американську дипломатію тимчасово відкинути цю ідею.

Наприкінці 1949 року адміністрація США знову піднімає питання про необхідність проведення мирної конференції. Як вважає автор цієї роботи, уряд Сполучених Штатів надто поспішав з вирішенням цієї проблеми, виходячи з таких міркувань:

- перемога народної революції в Китаї та визнання уряду Китайської Народної Республіки урядами інших країн значно ускладнювали дії США в цьому регіоні;

- затримка з проведенням конференції по Японії могла б привести до зростання авторитету СРСР та Китаю як у Азії, так і в світовому співтоваристві, а це негативно впливало на майбутні американські плани щодо розвитку повоєнних міжнародних відносин в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Розробляючи систему врегулювання далекосхідних повоєнних проблем, США, насамперед, піклувались про закріплення в нових формах тих переваг, яких вони набули в результаті поразки Японії та її окупації американськими військами. Сполучені Штати розраховували, що після підписання мирного договору їх військова присутність буде збережена в країні, а при необхідності вони зможуть використовувати територію Японії в майбутніх воєнних діях як проти СРСР, так і Китаю; як один із головних напрямків – подальший розвиток мали отримати економічні та політичні зв'язки обох країн.

Завдяки поставленим стратегічним цілям Сполучені Штати були готові йти навіть на підписання сепаратного договору з Японією, не враховуючи вимог свого важливого союзника у війні проти Японії – Радянського Союзу та незважаючи на побажання своїх партнерів – Англії, Франції, Австралії, Філіппін...

1 грудня 1949 року стало відомо, що США ведуть переговори стосовно мирного американсько-японського договору з урядом Великобританії [10], а через три дні голова відділу Північно-Східної Азії Держдепартаменту США виступив із заявою, в якій підкреслював, що окупаційна політика в Японії вступила в заключну фазу і остання згодна підписати відповідний договір [11].

У доповіді Держдепартаменту США спеціальним підрозділом європейських досліджень від 29 грудня 1949 року робиться детальний аналіз обставин, за яких СРСР не візьме участі у переговорах з мирного договору, а саме: "Без права вето СРСР скоріше всього буде бойкотувати конференцію". Разом з тим у документі підкреслювалось, що Радянський Союз, можливо, й братиме участь у конференції для того, щоб запобігти продовженню подальшої американської окупації Японії, щоб узаконити територіальні придбання, обіцяні йому в Ялті: "...Відповіддю СРСР на організований Заходом договір буде загострення "холодної війни" на Далекому Сході, посилення антиамериканської пропаганди в Японії, тиск на Японію з боку комуністичного Китаю і пропозиція Японії укласти окремих договір..." [12].

У зв'язку з цим необхідно підняти питання про позицію керівництва СРСР відносно проведення конференції і мирного

договору з Японією (див. додаток Д). На думку автора, керівництво Радянського Союзу було обурене, насамперед, не самою пропозицією проведення конференції, а тим, що Сполучені Штати проігнорували СРСР, його дії відносно підготовки та проведення конференції. Раніше згадувалося, що СРСР наполягав, щоб підготовку форуму слід проводити у Раді міністрів закордонних справ, а не у Далекосхідній комісії, де перевага була на боці США та Великобританії. Слід зауважити, що якби погодитися з цим, то в разі застосування Радянським Союзом права вето на Раді міністрів перспективи підписання договору стало б неможливим протягом довгого часу. Навіть у сучасні часи Японія і Росія так і не досягли такого рівня відносин, щоб була реальна можливість укласти мирний договір.

У Сполучених Штатах в той період висувались різні думки з приводу необхідності домагатися участі СРСР у мирній конференції. Міністерство оборони США спочатку вважало, що неучасть СРСР негативно впливатиме на забезпечення безпеки Японії після мирної конференції, і тому наполягало на участі у форумі СРСР. Держдепартамент США з самого початку був повністю упевнений в неможливості домогтися участі Радянського Союзу в конференції і в розробці такого тексту договору, який задовольняв би Сполучені Штати [13]; тому він вважав, що вимоги СРСР слід просто ігнорувати. Ті обставини, що підготовку та ведення переговорів по укладанню мирного договору з Японією було доручено Джону Даллесу, підтверджують згоду Президента Г. Трумена з позицією Держдепартаменту. Через деякий час Міністерство оборони погоджується з тактикою Держдепартаменту [14].

Державний секретар Д. Ачесон з цього приводу згадує у своїх мемуарах: “На той час існувала проблема, як примиритися з чотирма групами: комуністами, Пентагоном, союзниками Сполучених Штатів, колишніми учасниками війни”. Далі він пояснює: „Комуністи створювали для нас найменше проблем. Їх позиція... була відома. Їх можна було тільки ігнорувати” [15].

Дипломатична підготовка мирної конференції та необхідних документів була доручена досить відомому в колах міжнародних політиків Джону Даллесу [16]. США, як підкреслювалось вище, були готовими до підписання і сепаратного договору з Японією, але вони намагалися при цьому отримати, принаймні, певну міжнародну підтримку, саме тому вони змушені були звернутися до Радянського Союзу, щоб останній мав змогу хоча б висловити свою думку відносно

майбутньої долі Японії. Якщо ця спроба, на думку американської дипломатії, зазнала б поразки, то можна було знайти можливість ізолювати СРСР від остаточного розв'язання далекосхідних проблем.

У Меморандумі, що був підготовлений Держдепартаментом США в жовтні 1950 року та розісланий країнам – членам Далекосхідної комісії (до її складу входили представники Англії, Австралії, Індії, Китаю, США, СРСР, Франції та інші; комісія була ліквідована, згідно з пропозицією США, 25 квітня 1952 року), можна виділити декілька головних положень, які торкалися майбутньої долі Японії, а саме:

- прийняття її до ООН;
- репараційну проблему;
- комерційні угоди Японії...

У пункті № 4, наприклад, мова йшла про надання Японії права використання збройних сил США для гарантування її безпеки, пункт № 3 констатував, що "острови Бонін і Рюкю повинні знаходитись під наглядом США, доки Корея не отримає незалежність. Майбутнє Курильських островів та Формози має бути вирішене Великою Четвіркою" [17].

Аналіз статей Меморандуму свідчить про те, що Сполучені Штати намагалися не фіксувати в мирному договорі як демократичний повоєнний курс Японії, так і питання демілітаризації країни, що свідчило про їх намагання ревізувати деякі принципи рішення міжнародних конференцій воєнного часу стосовно мирного розвитку країн далекосхідного регіону в цілому і Японії, зокрема.

Протягом 1950 року американська дипломатія досить активно займається підготовкою тексту мирного договору.

Так, до Меморандуму консультанта Держсекретаря Даллеса помічнику Держсекретаря з економічних питань Торпу від 9 серпня 1950 року додається проект мирного договору, в якому підкреслюється, що Японія прийме будь-яке рішення, до якого прийдуть Сполучені Штати, Англія, Радянський Союз та Китай відносно майбутнього статусу Формози, Пескадорських островів, Сахаліну... і Курильських островів; у ньому зазначалося: "Якщо сторони не зможуть домовитись протягом року, то вони приймуть рішення Генеральної Асамблеї ООН" [18]. У Меморандумі радника відділу Кеннана, що був направлений консультанту Держсекретаря Даллесу 21 серпня 1950 року, висловлюється непогодження з тим, як саме вирішується територіальне питання у проекті договору. Кеннан вважає, що краще обмежитись формулою, "за якою Японія підтвердить у рамках мирного договору

свою згоду про те, що японський суверенітет буде обмежений островами... які ми вкажемо" [19]. В іншому Меморандумі Об'єднаного комітету начальників штабів Міністру оборони Льюїсу Джонсону 22 серпня 1950 року обговорюються різні аспекти запропонованого договору з Японією, але закінчується він таким: народ Японії відчуває „...загрозу комунізму, хоча й... бажає скорішого укладення мирного договору...” [20].

26 жовтня 1950 року за ініціативою американської сторони відбулася зустріч Дж. Даллеса з головою радянського представництва в ООН Я. Маликом, на якій радянському уряду було передано Меморандум щодо мирного врегулювання відносин з Японією [21].

У радянській науковій літературі наполегливо підкреслювалось, що переговори по укладенню мирного договору з Японією проходили "без участі Радянського Союзу". Прикладом може бути відома монографія російського дослідника Л. Кутакова "Внешняя политика и дипломатия Японии" [22]. Ці звинувачення, як здається, не повністю виправдані. По-перше, радянська сторона була проінформована про зміст проекту договору ще на стадії його підготовки (26 жовтня 1950 року). Відомо, що Даллес тричі з жовтня 1950 року до січня 1951 року зустрічався з Я. Маликом, правда, за даними американських джерел, Малик уникав зустрічей з американцями вдень, а намагався проводити їх вечорами, і переважно в резиденції Даллеса в Нью-Йорку [23]. По-друге, радянська сторона уважно стежила за тим, щоб її якимось чином не залучили до американських планів, і разом з тим хотіла бути проінформованою з питань підготовки мирного договору. По-третє, значна частина у переговорах між американськими і радянськими представниками витрачалась на відповіді запитань Малика та роз'яснення різних деталей позиції США відносно мирного договору [24].

В автора склалося враження, що на якомусь етапі підготовки конференції Радянський Союз хоч і менше цікавився змістом проекту мирного договору з Японією, але в його остаточних позиціях переважали антиамериканські настрої і підходи.

Не можна стверджувати, що СРСР був повністю усунений від процесу підготовки мирного договору ще й тому, що було надруковано й радянський проект мирного договору з Японією. Свою точку зору відносно майбутнього договору з Японією радянська сторона виклала ще 24 вересня 1945 року у Меморандумі, який було вручено на засіданні Ради міністрів

закордонних справ у Лондоні [25]. Стосовно американських пропозицій щодо проекту договору Радянський Союз 3 червня 1950 року офіційно заявив, що:

- Сполучені Штати готуються до укладання сепаратного миру з Японією, що є порушенням Потсдамської угоди;
- американський проект не передбачає демілітаризації Японії;
- відсутній термін перебування американських військ на території Японії та інші [26].

Більше того, 20 листопада 1950 року Малік передав Даллесу офіційні пропозиції радянського уряду відносно засобів повоєнного демократичного розвитку Японії на підставі існуючих угод союзних держав [27].

30 березня 1951 року посольство СРСР у Вашингтоні отримало ноту Держдепартаменту США від 29 березня, змістом якої був Меморандум з додатком, який торкався мирного договору з Японією.

Необхідно звернути увагу на велику аналітичну роботу представників американської дипломатії з питань проекту мирного договору і участі Радянського Союзу в обговоренні цього проекту і в конференції, яка була проведена з січня до 30 березня 1951 року, в цілому. Наприклад, у Меморандумі від 12 січня 1951 р. йшлося про зустріч посла Англії Олівера Франка з Держсекретарем та його помічником Аллісоном, в ході якої Даллес пояснив, що США мають намір виключити вказівку про Сахалін та Курили, незважаючи на те, що якщо Росія візьме участь у підготовці договору, то в майбутньому будуть передбачені положення про передачу їй цих територій [28]. 30 січня 1951 року, за даними Роберта Фіарі з Управління країн Північно-Східної Азії Держдепартаменту, Даллес висловив думку відносно марності зусиль США, "якщо Радянський Союз не братиме участі у договорі" [29]. Під час зустрічі Даллеса з Міністром закордонних справ Австралії та Нової Зеландії Г. Спендером 17 лютого 1951 р. було наголошено на тому, що Сполучені Штати не вважають доцільним допомагати СРСР у територіальному питанні, якщо Радянський Союз не стане учасником договору [30]. Але вже 12 березня 1951 року в листі до виконуючого обов'язки політичного радника при Головному Командуючому союзних держав в Японії Бонда Даллес відзначив, що дії США повинні плануватися виходячи з того, чи братиме СРСР участь у конференції з мирного врегулювання [31]. 19 березня 1951 р. під час бесіди з сенатором Смітом з підкомітету Сенату США з міжнародних відносин на Далекому Сході

Даллес підкреслив, що Міністерство оборони зацікавлене в тому, щоб Радянський Союз уклав мир з Японією і таким чином було б покладено кінець його правам як країни – учасниці війни проти Японії. "Тому, – продовжував Даллес, – було вирішено, що необхідно дати Радянському Союзу деяку приманку, яка не відрізняється особливою цінністю, бо на сучасному етапі Радянський Союз і без того окупує південний Сахалін та Курили" [32]. Розвиваючи цю тему, Даллес в листі до політичного радника при Головному Командуючому союзних держав Сіболда 20 березня 1951 року звертає увагу на те, що Сполучені Штати подбають, "щоб СРСР не отримав ніяких пільг, якщо він не прийме договір; і якщо з самого початку стане ясно, що Радянський Союз не бере участі у договорі, ми будемо готові змінити нашу думку з приводу того, чи повинні Сахалін і Курили повністю бути виключеними з договору" [33].

Аналіз наведених вище документів свідчить про те, що в Сполучених Штатах відношення до питання про участь СРСР у підготовці договору та умовах його підписання не було простим і остаточно вирішеним. В умовах корейської війни американсько-радянські відносини значно погіршилися і в політичних колах США вважали, що Сенат не ратифікує договір, що визнає придбання Радянського Союзу на Далекому Сході згідно з рішеннями конференції та угод воєнного часу.

Аналізуючи ноту Держдепартаменту США до уряду СРСР від 29 березня 1951 року, слід звернути увагу також на те, що до неї входив секретний Меморандум з додатком стосовно мирного договору з Японією. В документах зазначалось, що для ознайомлення радянському урядові пропонується попередній проект мирного договору з Японією у вигляді рекомендацій. Він складався з 22-х пунктів. Головними з них можна виділити такі:

"3. Японія відмовляється від усіх прав... та претензій на Корею, Формозу і Пескадорські острови..."

5. Японія поверне СРСР південну частину Сахаліну, а також острови, які належали до неї, і передасть Радянському Союзу Курильські острови..." [34].

Слід відзначити, що всі документи Держдепартаменту США, що були розсекречені тільки у 1976 році і торкалися проблем зовнішньої політики і дипломатії Сполучених Штатів у 1950-1951 роках, робили наголос на одному з найважливіших питань – участь або неучасть Радянського Союзу в мирній конференції по Японії.

Проект мирного договору з Японією розробляли США та Англія. Американський варіант проекту договору було розроблено до 8 січня 1948 року, про що свідчить відповідний аналіз цього проекту спеціальним помічником начальника Управління Далекого Сходу Держдепартаменту Бортоном [35]. Англія закінчила розробку свого проекту мирного договору в середині квітня 1951 року [36], який, як і американський проект, був надісланий країнам Далекосхідної комісії. Слід зазначити, що між двома проектами мались суттєві розбіжності. Так, у преамбулі англійського проекту договору згадується Китай як союзна держава, а стаття 10 безпосередньо відносилася до Центрального народного уряду Китаю, тобто Китайської Народної Республіки. Відповідно до 4-ї статті англійського проекту Японія повинна була віддати Формозу і Пескадори Китаю, в той же час в американському проекті мова йшла про те, що Японія втрачає суверенітет над цими островами [37]. Були й інші розбіжності, на що британський уряд неодноразово звертав увагу Держдепартаменту США [38].

Для з'ясування та узгодження цих розходжень між США і Англією з 24 квітня до 4 травня 1951 року у Вашингтоні відбулися переговори між керівником британського департаменту в справах Японії Чарльзом Джонстом і заступником Держсекретаря Ачлісоном. Однак переговори виявилися досить складними і сторони не змогли прийти до спільного рішення відносно майбутнього статусу Формози та участі уряду КНР або уряду Чан Кайши в мирних переговорах (на участі останньої наполягала американська адміністрація). Разом з тим у етапі № 4 американсько-британського проекту мирного договору від 3 травня 1951 року підкреслювалось, що "Японія поступається СРСР Курильськими островами і тією частиною південного Сахаліну і належних до неї островів, над якими Японія раніше мала суверенітет" [39].

Позиція Англії поступово змінювалася на користь компромісного рішення. У виступі Міністра закордонних справ Герберта Моррісона 15 травня 1951 року в парламенті наголошувалося на тому, що не можна допустити, щоб питання про Формозу викликало затримку в обговоренні мирного договору з Японією [40]. З 3 до 14 червня 1951 року в Лондоні відбулися переговори на більш високому рівні між спеціальним представником президента США Даллесом та міністром закордонних справ Г. Моррісоном. Спочатку сторонам не вдалося

знайти взаєморозуміння, і Даллес негайно виїжджає до Парижа не тільки для узгодження позицій з Францією з цього питання, але й з метою повернути її на свій бік. За даними Меморандуму від 11 червня 1951 року про бесіду Даллеса з другим секретарем посольства США у Франції Уттером, Даллес спеціально зробив наголос на тому, що Британія представила карту, на якій Хабомаї належать Японії, зокрема він зауважив: "США вважає, що Хабомаї історично не були частиною Курильських островів". Документ свідчить, що французька сторона запропонувала розглянути копію британської карти і після її вивчення була досягнута згода з позицією Сполучених Штатів [41].

Після повернення Даллеса з Парижа до Лондона Англія і США досягли повної і остаточної згоди з головних вимог проекту договору і щодо процедурних питань роботи конференції. Вони вирішили, що ні націоналістичний уряд Чан Кайши, ні народний центральний уряд КНР не будуть взагалі згадуватись у тексті договору. Разом з тим пропонувалася окрема стаття, яка надавала б право Японії після підписання договору самій вирішувати, якому китайському урядові віддати перевагу. Що стосується Формози і Пескадорських островів, то в договорі було вказано, що Японія відмовляється від усіх прав... на ці території, але не говорилося про те, кому вони передаються. Ця домовленість була зафіксована 14 червня 1951 року таким чином: "Японія відмовляється від усіх прав, правозasad і претензій на Курильські острови і на ту частину Сахаліну з належними їй островами, над якою Японія набула суверенітет внаслідок Портсмутського договору від 5 вересня 1905 року" [42]. Таким чином, 14 червня 1951 року з'являється узгоджена американсько-англійська позиція щодо проекту договору, яка потім була відображена і в остаточному тексті мирного договору.

Москва намагалася дистанціюватися від бурхливої діяльності американської дипломатії. Позиція СРСР щодо проблеми мирного врегулювання була викладена тільки 7 травня 1951 року. Американському представникові у Москві були вручені "Зауваження уряду СРСР з приводу проекту США мирного договору з Японією". Радянська сторона продовжувала наголошувати на скликанні сесії Ради міністрів закордонних справ, з залученням до підготовчої роботи з питань складання договору представників усіх країн, що брали участь своїми збройними силами у війні з Японією, а проект договору поставити потім на обговорення мирної конференції [43].

10 червня 1951 року заступник міністра закордонних справ СРСР В. Зорін вручив послу США в Радянському Союзі Керку ще одну ноту про мирний договір з Японією, в якій підкреслювалося:

1. Мирний договір з Японією повинен бути всебічним, а не сепаративним... жодна країна, яка брала участь у війні з Японією, не повинна бути усуненою від підготовки та підписання договору.
2. Мирний договір з Японією повинен бути розроблений на підставі Каїрської декларації, Потсдамської декларації, Ялтинської угоди.
3. Для розгляду проектів мирного договору з Японією повинна бути скликана в липні або серпні 1951 року мирна конференція з представників тих країн, чії збройні сили брали участь у війні з Японією" [44].

Таким чином, Радянський Союз погоджувався на той час взяти участь у конференції по розробці мирного договору з Японією, виходячи із цілої низки обставин. По-перше, намагання СРСР запобігти подальшій мілітаризації Японії, бажання бачити свого далекосхідного сусіда мирною та демократичною країною. По-друге, використати трибуну майбутнього міжнародного форуму для пояснення свого бачення повоєнного врегулювання як на Далекому Сході, так і в Азії в цілому. По-третє, слід нагадати, що то був період розпалювання "холодної війни" і загострення американсько-радянського суперництва за сфери впливу у міжнародній політиці.

Спільний американсько-англійський проект мирного договору з Японією було передано радянській стороні 6 липня 1951 року в посольстві СРСР у Вашингтоні. 18 липня цього ж року, пропонуючи на затвердження проект ноти уряду СРСР на меморандум США від 6 липня безпосередньо Сталіну, заступник міністра закордонних справ А. Громико підкреслював, що у запропонованому американсько-англійському проекті мова йде лише про те, що Японія відмовляється від прав та претензій на південну частину Сахаліну з належними до неї островами та Курильські острови, і нічого не сказано про передачу їх Радянському Союзу, хоча в американському проекті від 30 березня 1950 року говорилося, що Японія повертає ці території саме Радянському Союзу [45].

Справа полягає ще в тому, що СРСР повністю відкидав американсько-англійський проект договору (див. додаток 3), гостро критикував його і запропонував свій проект, про що йшла мова у пам'ятних записках уряду СРСР від 7 травня та 10 червня 1951 року [46].

Незважаючи на те, що інтереси СРСР практично не враховувались у проекті мирного договору, підготовленому США і Англією, Москва дала згоду на участь у конференції, про що було вказано в ноті СРСР до США та Великобританії від 12 серпня 1951 року [47].

Чому ж Радянський Союз прийняв рішення взяти участь у мирній конференції? На думку більшості представників радянської історіографії, головна мета радянської делегації полягала в тому, щоб використати мирну конференцію для "викриття політики Сполучених Штатів та роз'яснення світовій громадськості позиції Радянського Союзу" [48]. Так, російський дослідник Л. Кутаков вважає, що уряд СРСР ставив перед собою наступні завдання:

- "використати конференцію для викриття дійсного характеру та суттєвих недоліків американсько-англійського проекту договору;
- вказати шлях до підписання дійсно демократичного мирного договору" [49].

Отже, для Радянського Союзу існувало, принаймні теоретично, три варіанти дій. Перший – вступити у відкриту боротьбу зі Сполученими Штатами щодо майбутньої долі Японії. Конкретно це означало розробку індивідуального проекту мирного договору (що фактично було зроблено Радянським Союзом) і в майбутньому – підписання з японським урядом окремого мирного договору. Другий варіант полягав у тому, щоб повністю ігнорувати переговори щодо мирного договору і бойкотувати конференцію. Третій – звернення зі своєю позицією відносно повоєнного розвитку не тільки до Японії, але й до країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону загалом.

Радянський Союз зробив вибір на користь саме третього варіанту. Це підтверджується і змістом шифрограми, яку міністерство закордонних справ СРСР направило радянському послу в Пекіні М. Рощину: "Вам доручено проінформувати уряд КНР в тому, що радянський уряд вирішив направити свою делегацію на конференцію з мирного договору з Японією, що скликається 4 вересня цього року у м. Сан-Франциско, на якій, – говорилося, – радянський уряд вважає, що Радянському Союзу було б важко відмовитись від участі в конференції, бо відмова може бути розцінена громадською думкою як небажання Радянського Союзу мати нормальні відносини з Японією. Радянські представники візьмуть участь у Сан-Франциській конференції і будуть домагатись, щоб були прийняті пропозиції Радянського Союзу" [50].

Спочатку передбачалося, що СРСР запропонує свій власний проект мирного договору з Японією на протигвагу з американсько-англійським проектом. Серед статей радянського проекту слід визначити такі:

"Стаття № 2. Суверенітет Японії буде поширений на територію, яка складається з островів Хонсю, Кюсю, Сікоку, Хоккайдо, а також Рюкю, Бонін, Розаріо, Волкано, Парес-Вела, Маркус, Цусіма та інших островів, що входили до складу Японії до 7 грудня 1941 року, за виключенням тих територій і островів, що вказані у статтях 3, 5, 7, 9 цього Договору.

Стаття № 3. Японія відмовляється від усіх прав, правооснов і претензій на Корею, включаючи всі належні до Кореї острови, зокрема Чечжудо (Квельпарт), Чхьонгсандо (Порт Гамільтон) і острови Уллінгдо (Дагелет).

Стаття № 5. Японія визнає повний суверенітет Китайської Народної Республіки над Маньчжурією, островом Тайвань (Формоза) з усіма належними йому островами Пенхуледао (Пескадорські), островами Дутпацоньдао (о-ви Парасельські, група Амфітрити та банка Макефілд) і островами Наньшацоньдао, враховуючи острів Спраглі...

Стаття № 7. Японія визнає повний суверенітет Союзу Радянських Соціалістичних Республік на південну частину острова Сахалін з усіма належними йому островами та на Курильські острови і відмовляється від всіх прав, правооснов та претензій на ці території" [51].

Пізніше, коли стало зрозуміло, що конференція не буде розглядати радянський проект мирного договору, в Москві було вирішено внести радянські поправки до американсько-англійського проекту.

Слід зауважити, що радянські пропозиції стосовно проекту мирного договору з Японією підтримала одна з найбільших країн Азії – Індія, яка звернула увагу світового суспільства на те, що політика американської адміністрації щодо Японії сприяє "майбутнім конфліктам на Далекому Сході" [52]. Індія, як підкреслив Дж. Неру, неодноразово звертала увагу уряду Сполучених Штатів, що їх проект договору викличе незадоволення більшої частини населення Японії, і виходячи з цього, Індія змушена відмовитись від участі у Сан-Франциській конференції [53]. Більше того, аналізуючи позицію індійського керівництва напередодні конференції, в проекті та коментарях до мирного договору з Японією, що були підготовлені

Держдепартаментом США 7 червня 1951 року, підкреслювалось, що представники Індії вважають, що "південна частина Сахаліну з належними їй островами, а також Курильські острови, якими вже володіє СРСР, повинні перейти до СРСР відповідно до узгодження в Ялті, якщо навіть СРСР не підпише і не буде дотримуватись того типу договору, який може бути підписаний США та іншими країнами" [54].

Необхідно також звернути увагу на зміст записки посла США в Індії Хендерсона Держсекретарю Ачесону від 12 серпня 1951 року, в якій він досить детально інформує про зустріч з провідним експертом міністерства закордонних справ Індії Нараяном Чакраварті. Хендерсон особливо виділяє такі слова послу: "Якщо Японія відмовиться від претензії на Курили, Сахалін та Формозу, у неї не буде права поступитись цими територіями СРСР і Китаю в пізнішому договорі, бо стаття 26 (американсько-англійського проекту договору. – С.П.) забороняє Японії укладати майбутні мирні угоди з будь-якими країнами, пропонуючи їм ще більші пільги, ніж ті, що вказані у цьому договорі" [55].

Заслугує на увагу й аналіз ситуації, яка склалась навколо участі в роботі конференції делегації Китаю. США підтримували дипломатичні відносини з урядом Чан Кайши, але враховували і те, що деякі впливові члени конференції, такі як Англія, СРСР, визнали уряд Китайської Народної Республіки, тому Вашингтон вирішив не запрошувати на конференцію ні представників КНР, ні Чан Кайши.

За планом американської дипломатії, Китай мав бути повністю виключений з участі у міжнародній конференції. З цього приводу в Заяві міністерства закордонних справ КНР Чжоу Ень-ляя від 15 серпня 1951 року підкреслювалось, що конференція, яку скликають у Сан-Франциско Сполучені Штати, "суперечить міжнародним зобов'язанням". "...Якщо КНР не братиме участі у підготовці та підписанні мирного договору з Японією, то, за словами китайського керівника, незалежно від змісту та підсумків такого договору Центральний народний уряд буде вважати його протизаконним" [56]. На думку відомого японського політолога М. Йошітсу, під час підготовки та роботи Сан-Франциської конференції американські та японські офіційні сторони "підтримували... баланс розуміння обставин у Китаї" [57].

Варто зазначити, що організатори конференції – Сполучені Штати – не направили також запрошення на форум В'єтнаму,

Монголії, Корейській Народній Демократичній Республіці [58]. Це було обумовлено, перш за все, ідеологічними міркуваннями уряду США.

Деякі труднощі постали на шляху дипломатії Сполучених Штатів у зв'язку з погодженням американсько-англійського проекту договору з окремими азіатсько-тихоокеанськими країнами. Так, проект викликав певні заперечення в Австралії, Новій Зеландії, Філіппінах, Бірмі (остання, як відомо, відхилила запропонований проект договору і відмовилась брати участь у конференції). Уряд Філіппін, зокрема, висловив незадоволення проектом договору в частині японських репараційних зобов'язань, а Австралія була занепокоєна проблемою майбутнього переозброєння Японії [59]. Нова Зеландія вимагала, щоб було зроблено "точний розподіл по широті та довготі територій, які залишалися за Японією" [60].

Американська адміністрація негайно направляє в ці країни свого представника – Даллеса – з метою переконати їх у тому, що загрозу ремілітаризації Японії можна уникнути, створивши Тихоокеанський союз на зразок НАТО, в який було б включено, крім США, вищеназвані країни [61]. Зауважимо, що "місія Даллеса" була вдалою, бо, крім Бірми, представники решти країн взяли участь у конференції.

У політичних колах Японії американсько-англійський проект також викликав різну реакцію. Так, професор Токійського університету І. Такеші, проаналізувавши позицію різних політичних партій відносно запропонованого проекту договору, наводить такі дані з приводу підсумків обговорення проекту у Японській Палаті представників 26 квітня та 18 липня 1951 року [62] (таблиця).

Проект мирного договору

Політичні партії	26 квітня		18 липня	
	"За"	"Проти"	"За"	"Проти"
Ліберали	221	0	74	0
Націонал-демократи	49	3	24	0
Соціалісти (Праві)	24	0	26	0
Соціалісти (Ліві)	0	16	0	30
Комуністи	0	22	0	3
Незалежні та інші	13	6	7	11
Разом	307	47	131	44

Таблиця свідчить, що більшість представників різних політичних партій 26 квітня 1951 року були "за" прийняття проекту мирного договору, але через три місяці кількість тих, хто "утримався", зросла майже в 2,5 рази, що підкреслювало наявність гострих протиріч з питань американсько-англійського проекту договору з Японією.

Позицією Японії щодо проекту договору були занепокоєні і в Сполучених Штатах. Так, у бесіді з політичним радником США при Головнокомандуючому Сіболдом Держсекретар Ачесон 2 серпня 1951 року підкреслив: "Існують деякі положення, які не подобаються японцям, головним чином, територіального спрямування. Але вони були прийняті, коли Японія прийняла умови капітуляції, і, крім Рюкю та Боніна, ситуація не є предметом практичної дискусії" [63]. Сенатор Олександр Уайлі в розмові з консультантом Держсекретаря Даллесом 6 серпня 1951 року поцікавився, наскільки Японія постраждає від густоти населення, якщо вона втратить території внаслідок мирного договору? Даллес відповів, що на Сахаліні та Курилах чисельність населення у 1940 році становила 400000 чоловік, або 0,5% всього населення Японії. Ці "території, що були частиною Японії, ніколи не були місцем мешкання головної частини японського населення" [64].

Таким чином, можна зробити такі висновки. По-перше, США фактично не враховували різне ставлення багатьох країн світу до американсько-англійського проекту договору з Японією. По-друге, вони проігнорували пропозиції Радянського Союзу. По-третє, ізолювали від участі у роботі конференції представників Китайської Народної Республіки, Корейської Народної-Демократичної Республіки, Демократичної Республіки В'єтнам, Монгольської Народної Республіки. По-четверте, не звертаючи уваги на те, що Індія та Бірма відмовилися взяти участь у форумі (разом з тим серед учасників конференції були 21 латинсько-американська і 7 африканських країн, які взагалі не брали участі у тихоокеанській війні; в цілому не було представлено 850 млн. мешканців регіону, тобто 80% населення Азії) [65], Сполучені Штати Америки все ж таки вирішують провести конференцію у Сан-Франциско, призначивши її відкриття на 4 вересня 1951 року.

На конференцію до Сан-Франциско, за повідомленням представника США В. Калчнера, прибули делегації від 52 держав [66]. Запрошуючи таку кількість країн, багато з яких були малозацікавлені в

розв'язанні японських проблем, у Вашингтоні виходили з того, що більшість їх підтримає пропозиції щодо майбутнього договору з Японією, запропоновані американською стороною.

Домінуючі позиції на форумі утримували США, Англія, яких підтримувала більшість делегацій. Позицію СРСР підтримували лише дві країни – Чехословаччина та Польща. Голова радянської делегації, на той час – перший заступник міністра закордонних справ А. Громико, прибувши 7 серпня 1951 року до Нью-Йорка (до складу делегації входило 40 чоловік) [67] для участі у Сан-Франциській конференції, в своїй заяві підкреслив, що делегація СРСР пропонує власні пропозиції відносно мирного договору з Японією, при цьому він висловив надію, що їх підтримають ті країни, які зацікавлені у встановленні нормальних відносин з Японією, і перш за все ті, що постраждали від японської агресії [68].

Слід підкреслити, що деякі країни проамериканської орієнтації ще напередодні конференції зайняли подвійну, непослідовну позицію. Так, президент Філіппін Кіріно, направляючись до Сан-Франциско на початку серпня 1951 року, заявив про своє невдоволення американським проектом договору і про необхідність його подальшого перегляду, але вже 30 серпня підписав угоду з США про так звану "взаємну оборону", яка ставила за мету створення воєнної коаліції на Далекому Сході на чолі зі Сполученими Штатами [69]. 15 серпня 1951 року американського посла в Єгипті було повідомлено про те, що єгипетський уряд не буде брати участь у конференції, бо прийняття такого договору нагадувало б "...схвалення принципу окупації іноземними військами будь-якої країни під приводом їх захисту" [70]. Але, як відомо, Єгипет не тільки потім направив делегацію в Сан-Франциско на чолі з Абар Рахім Беєм, але й проголосував за підтримку договору з Японією.

Готуючись до проведення конференції, американська сторона на чолі з Дж. Даллесом та представниками Держдепартаменту провела з послами та дипломатичними керівниками латиноамериканських країн у Вашингтоні 2 серпня 1951 року своєрідний інструктаж, на якому детально пояснили тактику та запланований сценарій конференції, виходячи з того, що Радянський Союз буде брати участь у форумі. При цьому американські дипломати особливо наголошували на тому, щоб саме ці делегації "спланували проведення конференції так ретельно, щоб Ради не досягли успіху в своїх домаганнях" [71].

Продовжуючи активну "обробку" делегатів конференції,

напередодні її відкриття представники американської делегації, якими цього разу керував Д. Ачесон, 2 вересня 1951 року зустрілися з прем'єр-міністром Японії Сігеру Йосідою. Під час 90-хвилинної зустрічі обговорювались питання підготовки та підписання американсько-японського договору безпеки, майбутніх відносин Японії з Китаєм [72]. Як згадував Д. Ачесон, американцями також були проведені відповідні переговори з делегаціями Бразилії, Чилі, Куби, Мексики та "некомуністичними членами Далекосхідної комісії, в ході яких піднімались проблеми стратегії та тактики конференції, процедурні правила" [73].

Необхідно також звернути увагу на той факт, що ще до початку роботи конференції американською стороною були розроблені процедурні правила, текст яких включав 14 окремих розділів та 25 статей. Проект процедурних правил було оголошено перед відкриттям конференції на Спеціальній Раді представників 11 країн (США, Англія, Франція, Австралія, Канада, Нова Зеландія, Філіппіни, Пакистан, Цейлон, Нідерланди, Індонезія), які після двогодинного обговорення прийняли його без будь-яких змін. Цілком логічно, що делегації СРСР, Польщі та Чехословаччини не були запрошені на засідання цієї Ради.

Наведемо найбільш важливі положення окремих статей процедурних правил. Так, стаття № 1 констатувала, що тільки США мають право визначати правила проведення конференції: "Конференція відбудеться і буде проходити згідно з умовами запрошення, які запропонував уряд Сполучених Штатів..." У статті № 18 мова йшла про те, що виступ делегатів з головного питання не повинен бути більше ніж одна година. Якщо делегація вже зробила заяву, то з цього питання вона додатково має право виступити лише після промов усіх останніх делегацій. Було передбачено, що конференція триватиме лише п'ять днів (з 4 до 8 вересня 1951 року), при цьому перший день було відведено на церемонію відкриття, а останній – на церемонію підписання мирного договору. Тобто, згідно з запропонованим американцями регламентом, представники делегацій мали можливість виступити на конференції, в кращому випадку, лише один раз. Більше того, якби усі запрошені на конференцію 52 делегації виступили з одноденними доповідями, то необхідно було працювати по 17 годин на добу, а це фізично було неможливо.

Щодо заяв делегатів як в усній, так і в письмовій формі, то вони включались до протоколу тільки за згодою головуючого конференції. У статті № 2 процедурних правил підкреслювалось, що тимчасово

головою конференції назначався керівник американської делегації, тобто Держсекретар США Ачесон. Таким чином, управління конференції, її керівної структури ще до початку роботи були вже в руках американської дипломатії.

Голова конференції, згідно з процедурними правилами, наділявся досить великими повноваженнями. Так, згідно зі статтею № 3 цих правил він "головував на всіх засіданнях та вирішував усі питання, пов'язані з порядком роботи конференції". Рішення Голови не підлягало обговоренню, його можна було відхилити тільки більшістю голосів делегатів (стаття № 20). Голова також мав право робити самостійні висновки, прийняті на засіданні, "не звертаючись до голосування" (стаття № 15). Жоден делегат не мав права виступити без попереднього надання йому слова Головою; останній також мав право позбавити виступаючого слова і запросити до виступу наступного (стаття № 19) [74]. Д. Ачесон у своїх мемуарах, що вийшли у 1969 році, так згадував процедурні правила: "То були суворі правила. Канадці та австралійці вважали ці "правила ворожими їх власній парламентській практиці. Я ж наполягав, що тільки таким чином ми зможемо обійти російських представників і досягти бажаних наслідків. Критичним моментом залишався початковий період роботи конференції. Якщо правила процедури будуть прийняті, то я... залишаюсь на місці Голови, а Ради... опинилися б під нашим остаточним контролем. Для здійснення цього Головуючому було вкрай необхідно... наявність рішучих та надійних хлопців; перший з яких пропонував би, а другий – підтримував би процедурні правила. Першим нами було обрано Карла Берендсена, посла Нової Зеландії у Вашингтоні, а другим став Ганс Оскар, державний міністр Куби" [75].

Таким чином, Сполучені Штати, виходячи з аналізу процедурних правил, планували провести конференцію фактично за три дні. Все це значно ускладнювало позитивні акції на конференції, насамперед, СРСР, але не виключало їх.

4 вересня 1951 року в приміщенні Оперного театру в Сан-Франциско почала роботу конференція, на меті якої було укладання мирного договору з Японією. За даними американської преси, на конференцію прибуло 777 кореспондентів, при цьому підкреслювалось, що якщо Японія прислала 62 чоловіка, то Радянський Союз лише трьох [76]. Перший день роботи конференції був повністю присвячений організаційним питанням і фактично був зведений переважно до вітальних промов. Конференцію було відкрито тимчасово Головою-

чим держсекретарем США Діном Ачесоном.

Після вітальних промов мера міста Робінсона та губернатора штату Каліфорнія Уоррена слово було надано Президентові США Г. Трумену. Промова президента торкалась, головним чином, американської повоєнної політики в Японії, яку він назвав "періодом прогресу у японській історії..." [77]. Президент підкреслив: "Окупація Японії була спланована... таким чином, щоб... перетворити її в демократичну державу, підготувати країну до повернення в родину націй. Сьогодні Японія зовсім інша країна... Зруйновано старий мілітаризм... Нова японська конституція забезпечила білль про права усіх громадян і встановила уряд, який справедливо представляє народ. Діють вільні та незалежні профспілки. Зруйновані монополії. Земельна та інші реформи дали можливість створити в Японії стабільну економіку та демократичне суспільство". "Разом з тим прогресу не буде досягнуто, – продовжував Президент, – якщо японський народ та його сусіди на Тихому океані не захистять себе від загрози агресії, яка можлива сьогодні в цьому регіоні. Щоб досягти цього, необхідно залучити Японію до принципів Об'єднаних Націй. Мирний договір буде означати, що Японія як суверенна держава повинна користуватись правом на самооборону і мати можливість об'єднатись з іншими країнами на підставі угоди про оборону згідно із Статутом ООН".

Президент США дав позитивну оцінку проекту мирного договору, додавши при цьому, що "прийшов час очолити відродження нормальних відносин між Японією та іншими країнами світу". Він також визнав, що США міркують після підписання договору включити Японію в "загальну систему захисту" в Тихоокеанському басейні, а для цього вони змушені будуть "...тримати збройні сили в Японії, щоб підтримати міжнародний мир та захищати її від нападу" [78]. Таким чином, вже перший день роботи конференції, виступ Президента США показали спрямованість американської політики щодо майбутньої долі як самої Японії, так і Далекосхідного регіону в цілому.

На другий день, 5 вересня, делегатам було запропоновано для затвердження порядок денний роботи конференції, а саме:

- 1) Вибори повноважних осіб.
- 2) Доповідь про повноваження.
- 3) Заява урядів США та Великобританії щодо тексту договору.
- 4) Заяви делегацій.
- 5) Доповідь секретаря конференції про узгодження тексту договору різними мовами.

6) Церемонія підписання договору [79].

Як підкреслювалось вище, процедурні правила значно скорочували час для виступу делегатів. З цього питання на конференції визначились дві точки зору. Американську позицію стосовно форм та методів проведення конференції підтримували Англія, Австралія, Греція, Єгипет, Нова Зеландія, Мексика, Пакистан, Франція, Цейлон та інші, тобто значна більшість делегацій. Другої точки зору дотримувалась делегація Радянського Союзу, а також представники Чехословаччини та Польщі. Вони наполягали на запрошенні на конференцію Китайської Народної Республіки та інших країн, котрі постраждали внаслідок японської агресії; на застосуванні загальноприйнятих методів проведення конференції, які вже були використані на попередніх міжнародних форумах, вимагали збільшити термін проведення конференції. При обговоренні процедурного питання були заслухані думки представників обох напрямків. Так, посол Нової Зеландії в США Карл Берендсен, якому було надано слово відразу ж після головуючого Ачесона, запропонував усім присутнім прийняти процедурні правила, підкресливши, що він особисто "...повністю підтримує їх редакцію" [80]. Його підтримав делегат Куби Ганс Оскар, який визначив, що головний напрямок конференції – "підтримати і визнати договір з Японією, який знаходиться вище... дискусій про процедурні правила..."

Певну зацікавленість у присутніх викликав виступ радянського представника А. Громико, якому Ачесон надав слово за його проханням після виступу делегата Куби (див. додаток Е). А. Громико, насамперед, запропонував негайно запросити для участі в роботі конференції делегацію Китайської Народної Республіки. Аргументував це він тим, що Китай багато років воював проти японського мілітаризму, брав участь у конференціях з післявоєнного розвитку Японії, підписав акт про капітуляцію Японії і більше ніж будь-яка країна був зацікавлений у встановленні реального миру на Далекому Сході [81]. Далі голова делегації СРСР зауважив, що запропоновані процедурні правила виходять за межі правил, які використовуються у практиці міжнародних відносин. Громико підкреслив, що автори процедурних правил намагаються принизити значення конференції і що будь-яка країна – учасниця форуму "має право відстоювати свою точку зору і вносити будь-які пропозиції, як це робилося на Паризькій конференції" [82] (1946 року. – С.П.).

Незважаючи на спроби головуючого Ачесона перешкодити обго-

воренню радянських пропозицій, представник Чехословаччини Гертруда Секанінова звернулася до присутніх з проханням обговорити пропозиції делегації СРСР [83]. При цьому вона підкреслила, що "важливим є те, щоб рішення про радянські пропозиції було б прийняте до початку обговорення процедурних правил..." Потім слово було надано заступнику держсекретаря Польщі Стефану Вербловському, який не тільки повністю підтримав виступ представника Радянського Союзу, але й заявив рішучий протест проти методів проведення конференції. Він зауважив, що "...тричі звертався, щоб йому надали слово. Польська делегація є делегацією самостійної держави, і надані п'ять хвилин для виступу є порушенням законних її прав" [84].

Разом з тим, використовуючи той факт, що більшість делегатів підтримувала процедурні правила, запропоновані Сполученими Штатами (про що свідчили виступи англійського делегата Спендера, представників Цейлону та Куби), текст процедурних правил було прийнято: "за" нього проголосувало 48 делегацій, "проти" – 3 (СРСР, Чехословаччина, Польща). Відомий американський історик Фредерік Данн, автор одного з найбільш серйозних досліджень Сан-Франциського договору, вважає, що перед голосуванням з процедурних правил було проведено голосування з питання підтримки процедури введення конференції головоючим. Підсумки голосування були наступними: "за" – 35, "проти" – 3 (СРСР, Чехословаччина, Польща), не голосувало – 14 [85].

Організаторам форуму, незважаючи на протести А. Громико, вдалося також прийняти рішення про те, що питання про запрошення в Сан-Франциско делегації Китайської Народної Республіки не підлягає обговоренню, бо є порушенням правил процедури проведення конференцій.

Дебати з головного питання Сан-Франциської конференції – прийняття тексту мирного договору з Японією фактично почалися на другий день роботи форуму – 5 вересня 1951 року. Виступ А. Громико при обговоренні процедурних питань викликав певну зацікавленість у делегатів, що, безумовно, вплинуло й на позицію США (див. додаток В). Американська делегація, незважаючи на те, що була лідером конференції, змушена була тимчасово змінити тактику, відмовившись від відкритого наступу та тиску. Це підтверджувалось і виступом представника США – Дж. Даллеса, на який американська сторона дуже сподівалася та вважала його концептуальним у питанні мирного договору з Японією. Визнавши майбутній договір як

"крок назустріч циклу: війна – перемога – мир..." [86], Даллес зупинився на характеристиці деяких статей тексту договору. Він підкреслив, що розділ I стосується закінчення війни для Японії і проголошує повну суверенність японського народу. Вирішенню територіальних проблем був присвячений розділ 2. Стаття № 8 цього розділу, зауважив Даллес, констатувала, що суверенітет Японії був обмежений Хонсю, Кюсю, Хоккайдо, Сікоку та "деякими іншими островами". Потім Даллес звернув увагу на те, що "окремі питання будуть виникати у зв'язку з географічною назвою "Курильські острови" і чи належать до них острови Хабомаї", він же й відповів на це питання, що, "на думку Сполучених Штатів, – не належать". Як бачимо, представник США відкрито не заперечував проти права Радянського Союзу на ці острови, разом з тим він ніби резервував можливість майбутнього вивчення цього питання. Не випадково, що це призвело до різночитання цієї статті договору і до різного тлумачення її, насамперед, західними істориками та політологами. Так, С. Браун вважає, що ці землі весь час належали Японії, запевняючи читача в тому, що "японські карти XVII століття включали Курили як складову частину їх країни" [87]. Професор Джон Стефан з Оксфорду дотримується тієї точки зору, що сам термін "Курильські острови" трактується по-різному, бо його "остаточний статус не був проведений через міжнародні угоди" [88].

Даллес особливо зосередився на питанні про майбутні міжнародні відносини Японії, і насамперед з країнами-сусідами. Так, він звернувся до статті № 26, яка залишала за Китаєм право укласти мирний договір з Японією на тих же умовах, що мають місце в Сан-Франциському договорі. Разом з тим Даллес залишав відкритим питання про те, хто буде підписувати договір – КНР або тайванський уряд. Він також підкреслив, що згідно зі статтею № 21 Японія відмовлялась від своїх особливих прав та інтересів у Китаї. Китай також автоматично, без необхідності підписання договору, отримує певні пільги від статті № 14 а), в якій мова йде про конфіскацію японської власності. В цілому, на думку Даллеса, договір надавав Китаю такі ж права, як і іншим країнам – переможцям у війні.

Американський представник звернув також увагу на те, що договір має й певні недоліки, але загалом – "це добрий договір". На закінчення він сказав: "Настав час вітати Японію як рівноправного та поважного члена сім'ї націй. На це спрямований договір. Жодна нація не зобов'язана його підписувати примусово. Конференція не має права юридичного примусу. Може бути тільки

моральне примушення, яке... закликає: "Необхідно досягти миру" [89]. Таким чином, на думку американської сторони, виступ Даллеса повинен був забезпечити абсолютну більшість голосів у остаточному затвердженні тексту мирного договору. Діяльність Даллеса як провідного представника американської делегації в Сан-Франциско отримала досить високу оцінку в книзі професора університету в Торонто Рональда Пруїссена "Джон Фостер Даллес. Шлях до влади" [90]. В той же час книга отримала не зовсім задовільну рецензію у журналі "Pacific Historical Review", автор якої – викладач університету Флориди Р. Макмахон вважає, що "на жаль... ми не можемо реально упізнати Даллеса, прочитавши цю книгу..." [91].

Після виступу представника США слово було надано англійському делегатові – державному міністру К. Янгеру, який повністю погодився з принципових питань з попереднім виступаючим. Це ще раз підтверджує ту тезу, що Англія та Сполучені Штати з'ясували свою стратегію й тактику на форумі ще до початку роботи конференції. "Договір є компромісним документом, який було узгоджено на засаді різних джерел, – підкреслив Янгер, – і ми вітаємо схвалення процедурних правил, оскільки вони забезпечили більш різноманітну консультацію серед країн, які брали участь у війні з Японією, а це зберегло японський мирний договір від будь-яких непорозумінь..." [92]. Англійський делегат, досить дипломатично оцінивши позицію Індії, з одного боку, визнавав її авторитет у світі; з другого боку, він жалкував, що така велика азіатська країна відмовилась взяти участь у Сан-Франциському форумі, підкресливши при цьому "необґрунтованість" такого рішення індійським урядом [93]. Представник Великобританії зовсім не випадково підняв питання про участь Індії в конференції, мабуть, і в цьому напрямку він мав певну домовленість з Вашингтоном, бо мав змогу спостерігати за конкретними кроками Сполучених Штатів на шляху економічної ізоляції цієї держави. Достатньо пригадати, що на початку вересня 1951 року Департамент США через Міністерство торгівлі дав вказівку американським експортно-імпортуючим фірмам (які, насамперед, займалися зерном) припинити торгівлю з Індією за те, що вона відмовилась від участі у Сан-Франциській конференції [94]. Досить обережно торкнувшись китайської проблеми, Янгер зауважив, що Китай "...має право на самостійні дії щодо японської власності на території КНР". Янгер також підтримав американські плани відносно островів Рюкю та

Бонін, підкресливши, що згідно з договором японський суверенітет над ними зберігається, але ще буде продовжено адміністративний контроль з боку США над островами Рюкю на південь від 29-ї паралелі. "Слід зауважити, – наголосив англійський представник, – що ці острови залишаються також і під японською адміністрацією. Це знаходиться в суттєвому контрасті з положенням... про відмову японського суверенітету щодо Курильських островів, що окуповані Радянським Союзом". У заключенні Янгер додав: "У договорі... союзні держави надають Японії одне з найбільш добрих мирних врегулювань, що коли-небудь надавалися країні, яка до того зазнала поразки..." [95].

Після виступу представників Болівії та Чілі на вечірньому засіданні 6 вересня 1951 року слово було надано голові радянської делегації А. Громико. Насамперед, він назвав плани американського уряду відносно Японії як "такі, що не мають нічого спільного" з питаннями мирного врегулювання в повоєнній Японії. Потім представник СРСР досить детально зупинився на причинах необхідності укладення мирного договору з цією країною Далекосхідного регіону, піддав критиці запропонований американсько-англійський проект договору, проаналізував порядок його підготовки, вніс конкретні пропозиції уряду Радянського Союзу [96]. Виступ Громико включав чотири головні напрямки. У першому "Про принципи, на яких повинен бути заснований мирний договір з Японією" мова йшла про демілітаризацію країни. Другий напрямок виступу "Американсько-англійський проект – не договір миру, а договір підготовки війни" торкався питань аналізу американсько-англійського проекту договору. Громико зробив такі висновки стосовно проекту договору:

- 1) Проект створює умови для відродження японського мілітаризму, загрози повторення агресії;
- 2) ...не передбачає виводу окупаційних військ;
- 3) ...розчищає шлях для участі Японії в агресивних блоках на Далекому Сході, що створені на чолі з США;
- 4) ...не містить положень щодо демократизації Японії;
- 5) ...порушує права китайського народу на Тайвань (Формозу), Пескадорські, Парасельські острови та інші території, що відійшли до Китаю внаслідок японської агресії;
- 6) суперечить тим зобов'язанням, що взяли на себе США та Англія згідно з Ялтинською угодою про повернення Сахаліну

- та Курильських островів Радянському Союзу;
- 7) чисельні економічні постанови ставлять японську економіку... у залежність від закордонних (в першу чергу, американських) монополій;
  - 8) проект... ігнорує вимоги країн, які постраждали від японської окупації, відносно збитків, що зобов'язана відшкодувати Японія;
  - 9) ...проект договору... є договором підготовки нової війни на Далекому Сході" [97].

Як бачимо, голова радянської делегації не тільки піддав критиці положення американсько-англійського договору з політичних, воєнних, територіальних, економічних питань, але й звернув увагу на порушення американською стороною окремих рішень конференцій союзників воєнного часу. Розкриваючи питання третього напрямку "Про порядок підготовки мирного договору з Японією", А. Громико висловив занепокоєння тим, що ті країни, які більш ніж інші постраждали внаслідок японської агресії й були зацікавлені, щоб вона не повторилася у майбутньому, не були залучені до участі в підготовці мирного договору. Він висунув звинувачення на адресу урядів США та Англії, які поставили конференцію перед фактом ізоляції Китаю від підготовки та обговорення проекту договору з Японією. Четвертий напрямок виступу А. Громико під назвою "Пропозиції Радянського Союзу" включав такі положення: визнання Японією повного суверенітету КНР над Маньчжурією, Тайванем, над островами Пенхуледао (Пескадорські), Дуншачюньдао (Протас), Сішачюньдао та Чшуншачюньдао (Парасельські, група Амфітріти та банка Максфілд) та островами Наньшачюньдао, включаючи острови Спратлі, а також визнання Японією повного суверенітету СРСР на південну частину острова Сахалін з навколишніми островами та на Курильські острови (стаття № 2 проекту договору). Було запропоновано змінити редакцію статті № 3 проекту договору таким чином: "Суверенітет Японії буде поширюватись на території, що складаються з островів Хонсю, Кюсю, Сікоку, Хоккайдо, а також Рюкю, Бонін, Розаріо; Волкано, Парес Вела, Маркус; Т. Тусіма та інші... які входили до складу Японії до 7 грудня 1941 року, за виключенням тих територій та островів, які вказані у статті № 2".

Радянська делегація також запропонувала внести зміни стосовно статті № 6 проекту договору, а саме – вивести з японської території всі збройні сили Союзних та Об'єднаних держав... не пізніше 90 днів з того часу, коли договір набуває сили; після чого... жодна закордонна

країна не повинна мати своїх військ або воєнних баз на території Японії. Було також запропоновано змінити текст статті № 14 проекту договору щодо повернення збитків Японією державам, які були окуповані чи на їх територіях відбувалися воєнні дії. Зауважимо, що мова йшла про необхідність проведення окремої конференції з цього питання з обов'язковим запрошенням КНР, Індонезії, Філіппін, Бірми та участю Японії. Крім того, радянська делегація запропонувала на розгляд конференції 8 нових статей, які торкалися питань зміцнення демократичних тенденцій серед японського народу, прийняття необхідних заходів, щоб ті особи, які знаходилися під захистом японської юрисдикції, незважаючи на стать, мову чи релігію, користувалися б правами людини, враховуючи свободу слова, друку, релігійного культу, політичних переконань.

Радянським представником також були внесені конкретні пропозиції відносно обмеження японських збройних сил. Було запропоновано таке: Японії дозволялося мати сухопутну армію загальною чисельністю 150 тисяч чоловік; ВМФ мав складатися з 25 тисяч осіб; військово-повітряні сили – 200 літаків (крім того, дозволялося мати ще 150 транспортних літаків); кількість танків обмежувалась 200 одиницями [98]. Пам'ятаючи про наслідки атомних бомбардувань Японії, делегація СРСР запропонувала заборонити Японії виготовляти і експортувати будь-яку атомну зброю та інші засоби масового знищення населення, враховуючи бактеріологічну та хімічну зброю. Разом з тим було запропоновано не накладати будь-яких обмежень на Японію щодо розвитку її мирної промисловості, торгівельних зв'язків з іншими країнами.

Безумовно, виступ А. Громико був принциповим, а радянські пропозиції певною мірою відповідали інтересам миру на Далекому Сході. В той же час одногоднинний виступ голови делегації СРСР був занадто категоричним, відкидав будь-який компроміс. Так, не відповідала реальності вимога Радянського Союзу негайно запросити до участі у конференції представника Китайської Народної Республіки, бо на той період процес визнання КНР іншими країнами тільки почався, а більшість з них підтримувала дипломатичні відносини якраз з урядом Чан Кайши. У цих умовах відсутність як представника Пекіна, так і Тайбея на конференції, мабуть, була найбільш можливим варіантом (але питання зовсім не полягає в тому, щоб СРСР не згадав КНР як свого союзника та братню країну; мається на увазі категоричність постановки питання). Представнику СРСР слід було визнати й деякі успіхи в демократизації і демілітаризації Японії. Ма-

ється на увазі прийняття японської конституції 1947 року, проведення багатьох реформ, у розробці та здійсненні яких брали активну участь не тільки адміністрація Сполучених Штатів, але й радянські представники різних комісій з далекосхідних проблем. Радянському керівництву того часу необхідно було надати своїм пропозиціям динамічності, а в окремих випадках і дипломатичності, саме тоді можна було б розраховувати на підтримку деяких з них значно більшою кількістю країн – учасниць конференції.

Незважаючи на це, виступ А. Громико викликав інтерес у присутніх, а пропозиції СРСР примусили представників окремих країн, певною мірою, змінити свою думку відносно американсько-англійського проекту договору, про що свідчили їх наступні виступи на форумі. Більше того, після виступу голови радянської делегації певні зміни сталися в розподілі сил на конференції: формуються окремі групи країн, які намагаються висловити свою власну думку, яка за змістом відрізняється від позицій як США, так і СРСР.

Останнім на конференції на вечірньому засіданні 7 вересня 1951 року виступив представник Японії Сігеру Йосіда. У промові Йосіди підкреслювалось: "У запропонованому договорі немає статей караючого або реваншистського характеру, у ньому відсутні також пункти, що покладають тривалі обмеження на Японію. Цей договір повністю відновлює в Японії суверенітет, рівність та свободу і приймає її до міжнародної співдружності як вільного і рівноправного члена. Цей мирний договір є не договором помсти, а документом, що свідчить про примирення і довіру" [99].

Звертає на себе увагу позиція японського прем'єр-міністра з територіального питання. "Щодо Курил та Південного Сахаліну я не можу погодитися з твердженням радянської делегації, що Японія захопила їх за допомогою агресії", – заявив японський представник. "Курильські острови на північ від Урупа та південна частина Сахаліну були територіями, відкритими для діяльності як японських, так і російських поселенців. 7 травня 1875 року японський та російський уряди уклали угоду, за якою північні Курили ставали японською територією. По суті, словом "обмін"... називалась японська поступка південного Сахаліну на користь Росії з метою врегулювання територіальної сварки. За Портсмутським договором 1905 року... південний Сахалін також став японською територією. Острови Хабомаї та Шикотан, які становлять частину Хоккайдо, одного з чотирьох головних японських островів, до цього часу окуповані радянськими військами

тільки тому, що під час закінчення війни вони були зайняті японськими військами" [100]. "На жаль, – продовжував японський представник, – сили тоталітарного пригноблення та тиранії все ще діють у світі. Ці сили простягаються через половину Азіатського континенту, сіють насіння чвари, розповсюджують безладдя і викликають відкрити агресію..." [101].

Щодо Радянського Союзу, то Йосіда, зокрема, заявив: "Японія вже опинилась у свій час у небезпеці з півночі з боку царського імперіалізму, який загрожував Курилам і Хоккайдо. Сьогодні – це комуністична загроза, яка виходить з того ж напрямку". Кажучи про можливість у майбутньому "радянської агресії" проти Японії, Йосіда підкреслив, що коли американські війська будуть виведені з країни, то цим вони "створять стан вакууму", розуміючи під цим незахищеність Японії від Радянського Союзу. На закінчення японський прем'єр-міністр підкреслив, що Японія відкриває "новий розділ у своїй історії і бажає зайняти своє гідне місце серед націй, які прагнуть до миру, розквіту, прогресу і свободи..." [102].

Виступ представника Японії, безумовно, відображав погляд окремих кіл країни, зацікавлених на той час у збереженні американських військових сил і навіть у негайному укладанні з США військово-політичного союзу. Ця позиція визначалася ще й певним побоюванням японського керівництва того, що вихід американських військ полегшив би розвиток демократичного руху в країні. Важливе значення, мабуть, мало і те, що правлячі кола Японії вже створили певні стереотипи "ворога" в обличчі СРСР та Китаю і, можливо, на той час вірили в нього.

Після виступу Йосіди А. Громико попросив головуючого Ачесона відповісти на питання, чи має він взагалі намір поставити на розгляд і рішення конференції ті пропозиції і доповнення, що були внесені делегацією Радянського Союзу. Ачесон відхилив вимоги голови радянської делегації, пославшись на те, що доповнення нібито носять неофіційний характер, а конференція скликана для того, щоб здійснити акт підписання запропонованого Сполученими Штатами тексту договору. У відповідь на це А. Громико звернувся із заявою про те, що "в практиці проведення міжнародних конференцій ще не було, щоб примушували приймати проект відповідного документа в тому вигляді, в якому він був запропонований на розгляд конференції". Він також зазначив, що конференція перетворилась із зборів представників суверенних держав у чисто формальну процедуру, призначену для того, щоб "проштампувати американсько-англійський проект мирного до-

говору з Японією" [103]. Голова делегації СРСР ще раз звернувся з проханням поставити на голосування пропозиції та доповнення Радянського Союзу, але воно було відхилено головуючим конференції. З точки зору міжнародного права і традицій проведення міжнародних форумів А. Громико, безперечно, мав рацію, але було цілком зрозуміло, що навіть при проведенні голосування позицію Радянського Союзу, крім Польщі і Чехословаччини, могли відважитись підтримати ще, в кращому випадку, декілька країн. В цілому Сполучені Штати на конференції мали значну більшість голосів, що, в свою чергу, гарантувало у всіх випадках прийняття американсько-англійського проекту договору.

Із заключним словом на конференції виступили представники Англії та Сполучених Штатів, які, головним чином, відповідали на питання радянської делегації. Так, К. Янгер звернув увагу присутніх на те, що "за" прийняття проекту договору виступило 48 країн і лише 3 – "проти". "В той час, коли більшість з нас намагаються співпрацювати з азіатськими країнами з питань реконструкції та розвитку, – зазначив англійський делегат, – Радянський Союз... шукає зараз шляхи, щоб зірвати прийняття...мирного договору з Японією" [104]. Представник США Дж. Даллес спробував зробити аналіз радянських позицій, що пролунали у виступі А. Громико. Він підкреслив, що, незважаючи на всі намагання з боку Сполучених Штатів прийти до згоди з Радянським Союзом, вони не змогли знайти з ним спільної мови. Даллес зауважив, що, на думку Радянського Союзу, єдиною організацією, що проводить "демократичні" перетворення, є комуністична партія. Даллес особливо звернув увагу на пропозицію СРСР за номером 13, що торкалася діяльності ВМФ у Японському морі. За цією пропозицією "єдиною силою був би величезний радянський флот, що базується у Владивостоку і буде патрулювати води всього японського узбережжя, "розріже" Японію на дві частини і відокремить її від Кореї. Такі "жарти" містять у собі радянські пропозиції, – зазначив Даллес [105].

8 вересня 1951 року відбулася церемонія підписання мирного договору з Японією (див. додаток Ж). Представники 48 країн поставили свої підписи під цим документом, останніми підписали договір Йосіда та члени японської делегації. Делегації СРСР, Чехословаччини та Польщі відмовились підписати договір, і їх представники не були присутніми на цьому засіданні конференції. Сан-Франциська конференція закінчила роботу цього ж дня об 11 годині 54 хвилини.

У день підписання договору Японія звернулася також з Декларацією про визнання діючих міжнародних угод, які вона підписала до 1 вересня 1939 року, і обіцяла поважати усі права та обов'язки згідно з рішенням цих угод [106]. Декларація відкривала перед Японією перспективу встановлення та вирішення економічних, політичних відносин з країнами, які підписали договір; давала можливість вступу до міжнародних економічних та фінансових організацій.

Вище вже підкреслювалось, що текст мирного договору відмовились підписати представники Радянського Союзу, Чехословаччини та Польщі. 8 вересня 1951 року, у день підписання договору, відбулася прес-конференція голови радянської делегації А. Громико, на якій він у присутності 300 кореспондентів дав оцінку щойно підписаному договору [107]. А. Громико, насамперед, підкреслив, що договір не має "ніяких гарантій проти відродження японського милітаризму". Наводячи конкретні історичні факти та цифровий матеріал, представник СРСР намагався довести, що договір сприяє новій агресії, перетворює Японію в американську базу. На підтвердження своїх слів А. Громико заявив, що коли Японія напала на Росію у 1904 році, вона мала армію в 2 млн. 750 тисяч чоловік; на початку грудня 1941 року в японській армії було 3 млн. 200 тисяч; у серпні 1945 року японська армія нараховувала 6 млн. чоловік. На закінчення він охарактеризував Сан-Франциський договір як домовленість між урядом Сполучених Штатів і японським урядом, який "зв'язаний американцями по руках і ногах і не може висловлювати думки японського народу" [108].

Зауважимо, що занепокоєння радянської сторони мали певну рацію, бо вже 8 вересня 1951 року після закінчення Сан-Франциської конференції у клубі офіцерів американської армії був підписаний так званий "Договір безпеки" між США та Японією. Договір безпеки складався із вступу і п'яти статей. У вступі, зокрема, підкреслювалось, що Японія "бажає як тимчасові дії по її захисту, щоб Сполучені Штати тримали свої збройні сили у Японії... для того, щоб запобігти збройному нападу на Японію..." [109]. Сполучені Штати, в свою чергу, висловлювали готовність, "враховуючи інтереси миру та безпеки... тримати частину збройних сил у Японії... сподіваючись на те, що Японія буде приймати на себе відповідальність за особистий захист проти... агресії" [110].

Головний зміст договору безпеки був у першій статті, згідно з якою Японія надавала право Сполученим Штатам "розташовувати